

ІСТОРІЯ

УДК 327(477)

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2023.01.008>

Андрій КЛІШ

Тернопіль, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6074-6064>

УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ ЄВРОПИ: РОЛЬ ДЕРЖАВ ТА МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Анотація. У пропонованій статті розглянуто концепції балансу сил у міжнародних відносинах, її історичному розвитку та сучасному застосуванню. Автор розглядає теоретичні підходи до балансу сил, їх переваги та недоліки, а також практичні приклади балансування між державами в Європі та світі у XX – поч. XXI ст. Особлива увага відводиться ролі НАТО та США, а також міжнародному союзу, які намагаються стежити за колективною безпекою та викликами, що їх ставить Росія під керівництвом Путіна для міжнародного порядку.

Ключові слова: НАТО, США, Європа, Україна, еволюція, дипломатія, співпраця, безпека, баланс сил, партнерство.

Andriy KLISH

Ternopil, Ukraine,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6074-6064>

UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN COLLECTIVE SECURITY: ROLES OF STATES AND INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

Annotation. *The proposed article explores the concepts of balance of power in international relations, its historical development, and contemporary application. The author examines theoretical approaches to the balance of power, their advantages and disadvantages, as well as practical examples of power balancing between states in Europe and the world from the 20th to the early 21st century. Special attention is given to the roles of NATO and the United States, as well as the international alliance contributing to collective security, and the challenges posed by Russia under the leadership of Putin to the international order.*

Key words: NATO, USA, Europe, Ukraine, evolution, diplomacy, cooperation, security, power balance, partnership.

Постановка проблеми. Стаття передбачає аналіз ролі України у контексті колективної безпеки Європи, зосереджуючись на концепціях балансу сил у міжнародних відносинах. В рамках дослідження важливими аспектами є історичний розвиток та сучасне застосування концепцій, теоретичних підходів до балансу сил, їх переваги та недоліки, а також досвід балансування між державами в Європі та у глобальному контексті.

Аналіз джерельної бази. Дослідження включає різноманітні видання і документи, що охоплюють широкий спектр критичних рефлексій у галузі міжнародних відносин та геополітики. Серед ключових джерел – «Значення Європи. Географія та політика» [Геффернен, 2011], що досліджує взаємозв'язок географічних факторів та політичних процесів у Європі; «Дипломатія» [Кіссінджер, 2023], яка дає сучасний погляд проблемі міжнародних відносин. «Утопічний капіталізм. Історія ідеї ринку» [Розанвалон, 2006], що аналізує історію розвитку ідеї ринкового капіталізму та може слугувати контекстом для розуміння економічних тенденцій; «Вибір: світове панування чи світове лідерство» [Бжезінський, 2006], де розглядається стратегічний вибір між світовим пануванням та лідерством; «Московський фактор» [Фішел, 2023], що аналізує політику США стосовно України та взаємодію з Кремлем; «Геополітика: енциклопедія» [Геополітика, 2013], яка забезпечує огляд ключових геополітичних понять; «Україна в міжнародних організаціях» [Макар & ін., 2008], де аналізується участь України в міжнародних структурах. Ці джерела формують комплексний

підхід до аналізу ключових аспектів міжнародних відносин, геополітики та зовнішньої політики різних країн та регіонів.

Метою статті є проаналізувати місце України в контексті колективної безпеки Європи, враховуючи концепції балансу сил у міжнародних відносинах, зосереджуючись на ролі НАТО, США та викликах, які ставить Росія для міжнародного порядку.

Виклад основного матеріалу. Європа завжди була місцем складних геополітичних, культурних та особливо військових подій. Фундамент стабільних міжнародних відносин залежить від багатьох факторів, серед яких: безпечна зміна влади та національна безпека держав. Постійно очікувались напади від зовнішніх ворогів, що в цілому могло вплинути на стан міжнародної безпеки, її перспектив, тенденцій та зрештою на формування нової архітектури колективної безпеки. Протягом часу постають нові схеми загального миру [Геффернен, 2011, с. 55], вони діють в різних контекстах: від шляхів втілення утопічного капіталізму у XVII ст. – до понять світового лідерства чи панування у XX ст. Не виключено й можливість розворотів. Генрі Кіссинджер, у своїй фундаментальній праці «Дипломатія», роздумував над порядком міжнародних відносин у найближчому майбутньому – XXI ст., – на його думку, після холодної війни цей порядок «певним чином нагадуватиме систему європейської політики XVIII–XIX ст.» [Кіссинджер, 2023, с. 15].

Протягом останніх кількох століть країни Європи намагалися знайти спільні рішення для забезпечення колективної безпеки та запобігання конфліктам. Європа проходить швидкі економічні зміни, а також зміни в безпековому середовищі. Зрештою країни Європейського союзу після багатьох років пошуків домовляються між собою та гарантують одна одній безпеку, створивши разом із Північною Америкою Організацію Північноатлантичного договору. Україна в 1990-х рр. зверталася до НАТО з проханням про допомогу в забезпеченні своєї безпеки та здійснювала різні кроки для підтримки своєї інтеграції до Альянсу. Однак, процес вступу України до НАТО був затриманий через низку факторів.

Доктрини колективної безпеки між державами Європи та їх формування протягом європейської історії стають основою для розгляду їх сучасних етапів. Сучасні тенденції у Європейському Союзі відзначаються вже й активною участю України в міжнародних організаціях, враховуючи низку важливих історичних подій.

Колективна безпека стала однією з ключових тем у розвитку європейських стосунків. Вважається, що акти імперського завоювання та панування рано чи пізно обертаються на акти звільнення, що стає причиною виникнення революцій, а революції в свою чергу також підривають міжнародну безпеку. Можна сказати, що біди змушують людей творити революції, а революції призводять до ще більших бід. Відтак перші схеми загального миру, що лягають в основу сучасної Європи, пропонувані в працях різних мислителів.

Зокрема, П'єр Розанвалон у своїй книзі «Утопічний капіталізм» аналізує встановлення та регулювання суспільного життя, прагнучи знайти рішення проблем через «економічну ідеологію» [Розанвалон, 2006]. Він акцентує увагу на концепції ринку як можливості вирішення питань війни і миру між націями, яке він ставить на перше місце. Відтак поступовий перехід Європи та Америки до ринкової економіки формувався століттями на таких засадах, що пропонує відповідне бачення миру між країнами. Ця думка базується також на видатних концепціях Монтеск'є, мовляв, торгівля схиляє до миру. Підхід І. Канта в книзі «До вічного миру» навіть зараз набуває нового звучання, де основні принципи включають ідею рівності та права кожної держави на самовизначення, а також відмову від війни як засобу вирішення міжнародних конфліктів. Це актуалізується в контексті сучасних викликів та вимагає нових підходів до міжнародної безпеки. Ще ряд мислителів також бачили шляхи розв'язання конфліктів лише у загальних угодах та взаємних зобов'язаннях між націями.

У період холодної війни, у біполярному світі, балансу сил як такого не було. Переможець міг бути тільки один, але й він нічого не вигравав [Геополітика, 2013, с. 78-79]. В системах устрою самих держав була значна симетрія, наприклад, СРСР у військовому плані був могутньою державою, однак в економіці відсталим. З Японією було навпаки, адже це була друга економіка світу у той час як її військо нічого не змінювало у світовому масштабі. Баланс сил можливий, якщо держави будуть розвивати усі складники: армія, економіка, міжнародна політика. От чому, на думку Г. Кіссинджера, країни повертатимуться до балансу на міжнародній арені рівня попередніх століть [Кіссинджер, 2023]: у XVII ст. винайдено конструкцію національної держави (та й саме поняття щойно запроваджено); у XVIII ст. перейшли на концепцію балансу сил, запропонованою Британськими мислителями. Однак ця концепція ніколи повною мірою не була запроваджена у США та Китаї. Більшу частину досвіду, у плані концепцій міжнародних відносин, держави практикували імперську систему розвитку держав. Імперії не користувалися концепціями миру у міжнародних відносинах – вони самі прагнули замінити міжнародні відносини, поглинути їх або стати тим механізмом.

Стабільна система міжнародних відносин тепер формується на засадах демократії. Демократія сприяє розвитку шкіл ізоляціонізму та глобалізації на принципах вільного ринку та міжнародного права, які так чи інакше регулюються міжнародними організаціями. Вона зумовлює відмовитись від традиційної дипломатії минулих століть. «Прикладами втілення в життя американського погляду на міжнародну політику вважаються створення Ліги Націй, підписання пакту Бріана-Келлога, затвердження Уставу Організації Об'єднаних Націй і Гельсінського заключного акту» [Кіссинджер, 2023, с. 10-11]. Проте, американський дипломатичний підхід до демократії був надто ідеалістичним для європейців.

Баланс сил полягає у тому, що кожна з рівних по силі держав, яких чимало на європейському континенті, хоч і переслідує власні інтереси, все ж утримується

від крайнощів. Жодна зі сторін не може повністю бути задоволеною своїм становищем на міжнародній арені, яка диктує їм норми на основі системи балансу сил. Але це обмежує кожну ображену сторону в намаганні кидати виклик усьому світовому порядку [Геополітика, 2013, с. 58-60].

І все ж, Сполученим Штатам доводилось брати участь у світових війнах, розпочатих європейцями, хоча політика міжнародних відносин на основі балансу сил найкраще підходила європейцям. Схоже, що НАТО як міжнародна організація, що уособлює найкращі досягнення концепції міжнародного союзу, також вписується в цей концепт балансу сил. Варто відзначити про різноманітність держав-членів Альянсу і різні стратегічні цілі, які у них є. Саме тому Північноатлантичний альянс об'єднує держави з метою збереження стабільності та запобігання ескалації конфліктів у регіоні. Таким чином, взаємодія країн у складі НАТО віддзеркалює той же принцип балансу сил, що й взаємодія держав на міжнародній арені.

Звичайно, протягом історії відмова від системи балансування не обов'язково могла означати війну між країнами, як і запровадження такої системи ні в якому разі не гарантувало миру. Але й для американців ця система була важливою, бо означала, що більшість країн будуть обмежені в своїх діях чинити військові конфлікти, а отже, вони б не могли зазіхати на американські землі у тому випадку, якби одна наймогутніша європейська держава захопила всі інші сусідні держави. Під час обидвох світових війн такою державою прагнула бути Німеччина, що зрештою змусило вийти США з політики ізоляціонізму та втрутитись у війну, адже європейський баланс сил було зруйновано. Світові політики це розуміли, але не могли нічого вдіяти без допомоги США. Тепер у XXI столітті виходить, що сучасна Росія під керівництвом Володимира Путіна стає чинником, який виходить за межі традиційного європейського балансу сил. Вона проявляє активність в регіональних війнах та конфліктах, таких як Україна 2014 р. та Грузія 2008 р., а згодом початок повномасштабної війни Росії проти України у 2022 р. Таким чином тепер Росія порушує традиційні норми балансу сил і руйнує звичні підходи до міжнародної безпеки [9: Як Москва руйнує систему міжнародної безпеки]. Путінська Росія виходить за межі інтересів традиційних європейських держав, створюючи нові виклики для світового порядку та НАТО.

Спочатку слід з'ясувати, що таке світовий порядок і які існують підходи до міжнародної безпеки? В історії першим наддержавним утворенням стає співпраця країн над об'єднанням Європи. Були і певні виклики таким амбітним планам. Із всіх країн з територіями на європейському континенті особливо виділяється Росія, вона ж випадає з «європейської сім'ї», хоча бере активну участь саме на європейській міжнародній арені. До Росії просто неможливо застосувати традиційні принципи європейської чи американської дипломатії, що функціонує на принципі моралі, особливо США.

Перші спроби об'єднання Європу у замкненому колі міждержавних угод і створенні міжнародних організацій зазнавали відвертих невдач. «Прогалина у

мосту» між Європою й Америкою була у першій чверті ХХ ст., коли президент Вудро Вільсон активно підтримував ідею Ліги Націй, але Сенат США відхилив ратифікацію Версальського миру, в якому було закладено створення Ліги. Її ідейною основою було збереження миру та сприяння співпраці між країнами. Проте США не стали членом організації, що стало однією з причин її неефективності. Пакт Бріана-Келлога був укладений, він носив у собі ідею про відмову від війни як інструменту національної політики. Але Паризький пакт не мав широкого впливу на події того часу, так як не враховував механізми запобігання конфліктам чи штрафні санкції агресорам – їхня відсутність зробила його малоефективним.

У Ліги Націй у свою чергу була своя важлива місія, яку вона отримала у спадок. Тоді й Україна вперше звернулася за допомогою до міжнародної організації для вирішення конфлікту. Принцип «самовизначення», запропонований у «Чотирнадцяти пунктах» Вільсона, міг зіграти важливу роль для нашої держави. Але тоді США усунулися від європейських справ, через неможливість вирішити питання давньої ворожнечі й накопиченого десятиліттями загострення відносин, особливо на сході Європи. В європейських реаліях досягнення балансу сил було складним завданням, оскільки не всі європейські держави на той час відновили незалежність. «Імперські Пруссія та Росія тісно солідаризувалися у політиці «запобігання відновленню Польщі». До цього Польща і території України, особливо Східна Галичина, були міцно затиснені між могутніми Пруссією, Австрією та Росією. У «Чотирнадцяти пунктах» згадка про відновлення незалежності Польщі була (п. 13), але не було й слова про відновлення незалежності України.

На зустрічах між представниками Польщі та президентом США поляки вимагали надто багато територій. Це було наслідком відсутності належної демаркації кордонів Східної Європи. Після розпаду у 1918 р. Німецької та Австро-Угорської імперій між українцями та поляками спалахнула війна одразу через декілька днів як Українська національна рада проголосила створення незалежної української держави (1 листопада 1918 р. у Львові). Проблема Східної Галичини виявилась однією з найскладніших на той час для американців і європейців на конференціях у Парижі. Фактично десятий пункт Вільсона передбачав свою стратегію проведення кордонів між державами за етнічним принципом, ще до цього пункту були особливі сподівання, оскільки планом декларувалась незалежність народів Австро-Угорщини, Центральної і Південно-Східної Європи, окрім Польщі. Сама ж Польща не визнавала «правобутність» українців та литовців мати свою державу. Тому «Чотирнадцять пунктів» Вільсона не могли всіх задовольнити, там не було дієвих механізмів для впливу на Європу. До того ж багато подій російської громадянської війни 1918–1921 рр. відбувалось на територіях України. Сполученим Штатам суттєво бракувало на той час найменшого досвіду існування в багато державній системі міжнародних відносин [Кіссинджер, 2023, с. 18].

Потрібно було рахуватися з реаліями розстановки сил у світі, та й зважати на те, що впродовж кількох останніх століть визначальною у міжнародних відносинах була концепція національно-державного суверенітету. Зрештою у нову епоху прагнення до національної безпеки перетвориться, згідно з твердженням З. Бжезінського, «на предмет постійної турботи» [Бжезінський, 2006, с. 20].

В цілому міжнародна політика сучасності по цей день тримається на двох стовпах: державного суверенітету і національної безпеки. Проблема обумовлюється очевидною нерівністю багатьох різних держав. Тому геополітика диктує необхідність великих компромісів, особливо це стосується слабких держав. Ліга Націй після подій Першої світової була першою глобальною організацією міждержавного співробітництва, заснована на абстрактній концепції абсолютного суверенітету. Вона передбачала, що «всі держави отримали рівне право голосу» [Бжезінський, 2006, с. 21]. На думку З. Бжезінського, саме через перевагу свого географічного положення США вирішили не вступати в цю організацію. Для американців їхній національний статус багато означає, але й принцип рівності багатьох інших суверенних держав не можна було відкидати повністю. Потрібен був компроміс, який було схвалено в результаті і на час створення Організації Об'єднаних Націй у 1945 р. Компроміс полягав у тому, що всі країни-члени мали рівне право голосу на Генеральній Асамблеї ООН, але право вето у Раді Безпеки – п'ять найпотужніших держав переможниць у Другій світовій війні [Бжезінський, 2006, с. 21].

Таким чином, найпотужніші держави, особливо США, зберігали за собою звичний суверенний статусу з перевагою. Інші держави також теоретично увійшли у концепцію абсолютного суверенітету з рівним правом голосу, але з мовчазним визнанням обмеженості національного суверенітету для невеликих і менш могутніх держав. Це могло задовольнити «американську революційну еліту», як їх назвав З. Бжезінський, яка давно прагне до більшої ізоляції Америки. Монополія на атомну зброю на початках навіть посилила це прагнення ізоляціонізму більшою захищеністю, або відчуттям захищеності, оскільки після початку холодної війни кількість ворогів була зведена до одного, а американські збройні сили могли знищити Радянський Союз стратегічною авіацією, що могла використати ядерну зброю. Це стало для Сполучених Штатів гарантією безпеки до середини 1950-х рр.

США у цей час могли здійснювати міжнародну політику на свій лад більш впевнено. Найбільш стабільними системами міжнародних відносин виявилися ті, що «породжені Віденським конгресом та Сполученими Штатами після закінчення Другої світової війни» [Кіссінджер, 2023, с. 19]. Вони засновані на принципах спільності рішень, поглядів та підходів. Світове панування чи світове лідерство з тих пір набуває іншого значення, відмінного за своїми поглядами і фундаментальними принципами від укладу європейських аристократів, ким власне були учасники Віденського конгресу. Тепер світовий лад більше бюрократизувався. Політики цього покоління досягли досить

високого рівня завдяки ефективній роботі всередині бюрократичної машини, незалежно від своїх умінь і навичок управління зі здібностями до створення дієвої міжнародної системи.

Варто наголосити, що цим західні лідери відрізняються, приміром, від системи міжнародного порядку Азії, де акцент робиться на особисті якості лідерів, їх уміння і навички (меритократія), які, зі своєю специфікою, проявляються в системі обмеженої демократії, ізоляціонізму та глобалізму. Усе це добре функціонує в Китаї та Сінгапурі.

Початково гегемонія Сполучених Штатів як елемента глобальної міжнародної системи базувалась на власній концепції безпеки, на своєму унікальному досвіді. «Буферною зоною» США є світові океани, які омиваються західні і східні береги країни, а на півдні межують відносно слабкі держави, відповідно ні про який баланс сил там не йдеться, бо безумовно домінуючу роль відіграє лише одна країна в усьому регіоні. Але водночас З. Бжезінський зазначив, що якби Америка раптом вирішила ізолюватися від світу, як Китай 500 років тому, «вона поставила б під загрозу своє власне існування» [Бжезінський, 2006, с. 183].

Діючий міжнародний порядок сформувався після Другої світової війни та припав до завершення холодної війни на кількох основних стовпах: стримування Росії, створення альянсів, закріплення економічних інституцій, ринкової економіки, захист загальних надбань [Фішел, 2023, с. 39]. Відповідно, ототожнення Кіссинджера, щодо реалістичного та неореалістичного фокусу на балансі сил, найпевніше віддзеркалює пріоритет співпраці з Росією на шкоду іншим у регіоні, зокрема Україні.

НАТО – це воєнно-політичний блок, який був заснований 4 квітня 1949 р. за ініціативою Сполучених Штатів, як реакція на розширення впливу Радянського Союзу на території Європи. Різні експерти це розцінювали також як бажання США контролювати політичну та військову сферу у Європі [4: Країни-члени НАТО].

Організація Північноатлантичного договору першою в історії змогла нейтралізувати найбільш негативні схеми застосування балансу сил на міжнародній арені, дозволивши менш потужним країнам долучатися до системи колективної безпеки з мінімальними змінами свого військового механізму. Але, звісно, кожна з держав повинна виконати певні вимоги, зокрема стати демократією з відкритим вільним ринком, оголосити і затвердити верховенство права і законів. Військова галузь також передбачала певну стандартизацію, хоча не обов'язковим є цілковитий перехід на ці стандарти. Головне, що країни-члени організації і країни-партнери мають легалізований доступ до військової допомоги США. Тобто, сучасна політика Сполучених Штатів щодо відкритості і глобалізму є більш усвідомленою ніж раніше, адже американці більш обізнані в політичній ситуації у Європі. Відповідно, з погляду реальної політики, яку відстоював Кіссинджер, і допомога могла надаватись, через більш прагматичні і дієві механізми, виходячи із реальної ситуації.

Протягом наступних десятиліть Організація Північноатлантичного договору виконувала роль головного об'єднання західних держав для відстоювання своїх інтересів проти Радянського Союзу. Але після розпаду СРСР у 1991 р. НАТО змінила свої стратегії та виконує роль «сили стабілізації» в Європі та за її межами.

Висновки. Таким чином, роль альянсу у сучасному світі полягає в підтримці колективної безпеки. Ми повинні діяти спільно, щоб протистояти викликам, що ставлять під загрозу міжнародну стабільність. Новочасні виклики вимагають єдності та рішучості у відповідь на порушення міжнародного порядку. НАТО є прикладом міжнародного союзу, який реалізує концепцію балансу сил на світовій арені. Цей союз пройшов багато етапів своєї історії. Альянс складається з різних країн, які мають свої власні стратегічні інтереси, але співпрацюють для підтримання стабільності та попередження конфліктів у регіоні. Тому НАТО демонструє ту саму логіку балансу сил, що й держави в цілому у міжнародних відносинах.

Список літератури

1. Бжезінський, З. Вибір: світове панування чи світове лідерство. К: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 203 с.
2. Геффернен, М. Значення Європи. Географія та політика. К.: Дух і літера, 2011. 464 с.
3. Кіссинджер, Г. Дипломатія. К.: вид. група КМ-БУКС, 2023. 864 с.
4. Країни-члени НАТО. URL: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_52044.htm?selectedLocale=uk
5. Макар, Ю. & Гдичинський, Б. & Макар, В. & Попик, С. & Ротар, Н. Україна в міжнародних організаціях. Чернівці: Прут, 2008. 880 с.
6. Розанвалон, П. Утопічний капіталізм. Історія ідеї ринку. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 246 с.
7. Суліма, Є. Геополітика: енциклопедія. К.: Знання України, 2013. 919 с.
8. Фішел, Ю. Московський фактор. Політика США щодо суверенної України та Кремль. Харків: Vivat, 2023. 352 с.
9. Як Москва руйнує систему міжнародної безпеки. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3227194-ak-moskva-rujnue-sistemu-miznarodnoi-bezpeki.html>

References

1. Brzezinskiy, Z. Vybir: svitove panuvannya chi svitove liderstvo [Choice: World Domination or World Leadership]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia,» 2006. 203 p. (in Ukrainian)

2. Heffernan, M. Znachennia Yevropy. Heohrafiia ta polityka [The Significance of Europe. Geography and Politics]. Kyiv: Dukh i litera, 2011. 464 p. (in Ukrainian)
3. Kissinger, H. Dyplomatiia [Diplomacy]. Kyiv: vyd. hrupa KM-BUKS, 2023. 864 p. (in Ukrainian)
4. Krainy-chleny NATO. URL: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_52044.htm?selectedLocale=uk (in Ukrainian)
5. Makar, Yu. & Hdychnskyi, B. & Makar, V. & Popyk, S. & Rotar, N. Ukraina v mizhnarodnykh orhanizatsiiakh [Ukraine in International Organizations]. Chernivtsi: Prut, 2008. 880 p. (in Ukrainian)
6. Rozanvalon, P. Utopichni kapitalizm. Istoriia idei rynku [Utopian Capitalism. The History of Market Ideas]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia,» 2006. 246 p. (in Ukrainian)
7. Sulima, Ye. Heopolytika: entsyklopediia [Geopolitics: Encyclopedia]. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2013. 919 p. (in Ukrainian)
8. Fishel, Yu. Moskovskyi faktor. Polityka SShA shchodo suverennoi Ukrainy ta Kreml. Kharkiv: Vivat, 2023. 352 p. (in Ukrainian)
9. Yak Moskva ruiniue systemu mizhnarodnoi bezpeky. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3227194-ak-moskva-rujnue-sistemu-mizhnarodnoi-bezpeki.html> (in Ukrainian)